

”ריטואל ההנצחה באתר אינטרנט ככלי להתמודדות בתהליך השכול”

עבודת גמר סמינריונית- נכתב על ידי שני אוסישקין
במסגרת קורס ”תקשורת וריטואל”, המסלול האקדמי- המכללה למנהל.

להלן פרקים נבחרים מתוך עבודת הסמינריון:

מבוא

ישראל הינה מדינה שמלחמות ואובדן הם חלק מחוויית הקיום היום-יומי בה וכך נוצרה בישראל ”תרבות השכול” (”שכול”- מצב המתאר אובדן של אדם שבניו מתו בחייו, או אחיו/ אחותו - מלקינסון וויצטום, 1993). משפחות חללי צה”ל, המוסד, השב”כ והמשטרה מרכיבים את תרבות זו ואף לאחרונה הוחלט על הכללתם של משפחות הרוגי פעולות האיבה בה.

אחד ממאפייניה של תרבות זו היא התופעה הנפוצה של הנצחת המת. שנים רבות ישראל נחשבה לאחת המדינות המובילות בעולם בכל הקשור להנצחה. ביטוי לכך ניתן לראות בהקמתן של אלפי אנדרטאות ברחבי המדינה בלי כל פרופורציה לשטחה הזעיר. ישנן דרכים רבות ומגוונות להנצחה, כאשר חלק מפעולות ההנצחה מאורגנות על ידי מוסדות המדינה וחלקן פעולות הנצחה אישיות המתבצעות על ידי המשפחות השכולות בעצמן.

גם ברשת האינטרנט מצליחה ישראל לשמר את מעמדה כמעצמה בתחום הנצחת המתים. מאות אתרי ההנצחה פרטיים המיועדים לזכרם של הנופלים והנופלות, אלו שכבר אינם עוד איתנו, קמו בישראל בשנים שאחרי רצח רבין. אלו הן מצבות וירטואליות המזכירות לכולנו עד כמה קשה המציאות בה אנו חיים.

מאחר שאתרי ההנצחה באינטרנט הינם פריט תרבותי בעל שכיחות גבוהה בחרתי לדון בעבודה זו, מתוך מכלול דרכי ההנצחה, באתרי ההנצחה הווירטואליים ברשת האינטרנט, אשר מהווים דרך להנצחה אישית ייחודית וחדשנית, אשר אינה נדונה עד היום בספרות האקדמית.

בנוסף בחרתי לדון בנושא ההנצחה ובדגש על ההנצחה ברשת אינטרנט מתוך קרבה אישית לנושא. אבי, אהרון (ארליה) אוסישקין הי”ד נרצח בפיגוע ירי בכניסה למושב כפר הס, בעת שמילא תפקידו כאחראי על הביטחון במושב. ההנצחה באמצעות סרט ואתר אינטרנט לזכרו בפרט תרמו לי רבות בהתמודדות האישית שלי עם האובדן.

בעבודתי אבחן מדוע ההנצחה האישית לזכר חללי מערכות ישראל באמצעות אתר הנצחה ברשת האינטרנט מהווה ריטואל וכיצד ריטואל הנצחה זה משרת כפונקציה להתמודדות בתהליך האבל והשכול, תוך בחינה של התיאוריות השונות הנוגעות לתהליכי עיבוד האבל ושילובה של ההנצחה הווירטואלית בסובלימציות האבל.

סקירה ספרותית (רקע תיאורטי)

א. אבל-רקע מחקרי:

אבדן ופרידה מהווים חלק בלתי נפרד מחיינו מיום היוולדנו. במקביל לתהליכי הצמיחה והיצירה אנו נפרדים ומאבדים חלקים אחרים מחיינו. אובדנים רבים הינם צפויים, טבעיים. אך ישנם גם אובדנים שאינם צפויים מראש, הבאים לעיתים בפתאומיות רבה ואינם חלק טבעי מחיינו. אובדנים אלה מערערים את מהלך חיינו באופן בסיסי ולעיתים אף מהווים קושי ואיום להמשך החיים ובוודאי להמשכם בדרך שהתנהלו קודם לאובדן. המוות גורם לאובדן הסופי יותר מכל, כאשר הוא לוקח מאיתנו אנשים היקרים לנו באופן בלתי צפוי. הוא גורם לנו לזעזוע ולעיתים מעמיד במבחן את קיומנו (גרנות, 1985).

בעקבות האובדן מגיע תהליך האבל. **אבל** (mourning) מציין מצב של אובדן בעקבות מוות ומתייחס לתהליך טבעי, אנושי ואוניברסאלי המתרחש בעקבות אובדן זה. פרט לכך, מונח זה מבטא את המצב בו שרוי האדם האבל מרגע קבלת הידיעה על האובדן ומכלול התגובות הרגשיות שהוא חווה, בעיקר עצב וגעגועים. כמו כן, מונח זה מציין את מעמדו החברתי והדתי של אותו אדם שיקירו נפטר (ויצטום, 2004).

עוצמתו ואופיו של האבל תלויים באישיות המתאבל, בהיסטוריה האישית שלו, מין, גיל, תרבות, שלב בחיים, מצבו הנפשי והפיזי, יחסיו עם הדמות שאבדה, סיבות ונסיבות המוות ובמערכות התמיכה (הסביבה) של המתאבל. כל אחד מגורמים אלו הוא גורם מתווך המשפיע על משמעות האובדן ועל התהליך שיעבור האדם האבל בדרך להחלמה (מלקינסון וויצטום, 1993; רובין 1993).

האופן בו מגיב אדם לאובדן דמות משמעותית ויקרה לו היווה בפסיכולוגיה מוקד לתשומת לב מדעית כבר מראשיתה. המחקר בתחום זה צעד צעדים משמעותיים המאפשרים זיהוי של גורמים בסיסיים כתגובה לאובדן, הבחנה בשלבי תהליך האבל ואיתור משתנים המתקשרים לעוצמות קושי שונות כתגובה לאובדן, כמו סגנון התמודדות אישית ורמת התמיכה החברתית של האדם השכול (ברום, קלבר וון דן באוט, 1993).

אובדן אדם אהוב הנו תחום רחב ולכן בחרתי להתמקד בשתי אבני דרך בהתפתחות המחשבה הפסיכואנליטית בנושא זה. האבן הראשונה הינו **פריד**, אשר העיון השיטתי בנושא האבל החל בעבודתו, כמו בנושאים רבים אחרים. המקרה ששימש מקור השראה לפריד ולשותפו הבכיר ברז'ר בתחילת דרכה של הפסיכואנליזה, היה המקרה של אנה או, אישה שסבלה מ"נוירוזה היסטריית" כתגובה לגסיסה ולמוות של אביה. המסר שנלמד ממקרה זה וממקרים נוספים היה שבעיות נפשיות נגרמו גם בעקבות תגובות לא מתאימות למצבים מעוררי רגשות

עזים, כולל אובדן. הרבה נלמד מאז, אולם נשמרה תרומתו של הרעיון שהאופן בו מגיב האדם לאובדן משפיע עליו גם לאחר מכן (רובין, 1993).

במאמר "אבל ומלנכוליה" (2002) תיאר פרויד מאפיינים רבים של תהליך האבל, המהווים יסודות מרכזיים בספרות המודרנית בנושא (ברום ואחרים, 1993). פרויד פתח בהגדרת האבל כ"תגובה לאבדן של אדם אהוב או של אובייקט מופשט שהוצב במקומו, כגון: מולדת, חירות, אידיאל" (פרויד, 2002, ע' 8). פרויד הבהיר כי למרות שההתאבלות כרוכה בסטיות חמורות מהעמדה התקינה כלפי החיים, אין לראות בה מצב של מחלה ולהפנות את המתאבל לטיפול רפואי. ניתן להיות בטוחים שכעבור תקופת זמן יתגבר המתאבל ואילו כל התערבות שהיא הינה לא רצויה ואף מזיקה (פיניקוס, 1973). כלומר, לפי תפיסתו של פרויד, אבל הוא תהליך נורמאלי, בלתי נמנע, המתרחש אחרי אובדן. במידת האפשר רצוי לא להתערב בתהליך, ולתת לו להתקדם במהלכו הטבעי (ויצטום, 2004).

לתהליך האבל יש מטרה ברורה לטענתו של פרויד והיא לאפשר למתאבל להתנתק ממחויבותו לקשר הנפשי לנפטר ולחזור לחיים תקינים על אף האבידה הקשה שספג. לתהליך התנתקות זה קרא פרויד בשם "עבודת אבל". במסגרת עבודה זו תיאר פרויד קונפליקט המתקיים בין תביעתו של האגו, המזוין בבוחן המציאות, למשוך את הליבידו מהאובייקט האבוד לבין התנגדות נגד תביעה זו, הבאה מהאיד, המסרב לקבל את המציאות הקשה וזאת על ידי העלאת זיכרונות ואסוציאציות. התנגדות זו של האיד יכולה להיות חזקה עד כדי הפניית עורף למציאות והיאחזות בנפטר. תהליך זה הוא תהליך מכאיב, אך הוא מאפשר למתאבל לשחרר את האנרגיה שהשקיע בנפטר (פרויד, 2002).

בשל העיקרון שפרויד כינה אותו "עקרון המציאות" מכיר המתאבל בתהליך בהדרגה, בעובדה שיקירו מת ולא ישוב לעולם, שעליו לוותר עליו וכך הוא מרפה מאחיזתו בקשר הרגשי-ליבידינאלי. המתאבל מכיר בכך שהנפטר לא יספק יותר את צרכיו וכי עליו לחפש עתה מקור אחר לסיפוק צרכיו. כלומר, הוא נאלץ להשתחרר מהשעבוד לאובדן ולמת, לוותר עליהם ולבסוף להכיר במציאות החדשה והעגומה ולהישאר עם האנרגיה הנפשית הדרושה להשקעה בקשר חדש (ויצטום, 2004; רובין, 1993).

את האבל - התגובה הטבעית והבריאה לאובדן האובייקט, השווה פרויד (2002) לתגובה חולנית- 'מלנכוליה', בלשונו. דרך השוואה זו הוא הגיע להבנה של האבל הפתולוגי. פרויד תיאר את המלנכוליה כמצב נפשי המתבטא ב"דאבון לב עמוק, דהיינו בהסתלקות מכל עניין בעולם החיצוני, באובדן היכולת לאהוב ואף בבלימת כל הישג ובפגיעה בדימוי עצמי. פגיעה זו באה לידי ביטוי בתוכחות עצמיות ובגידופים עצמיים" (פרויד, 2002, ע' 8). לאבל ומלנכוליה מאפיינים רבים

זהים, אך אחד ההבדלים שבלט לפרויד היה שבאבל, לעומת המלנכוליה, אין פגיעה בדימוי העצמי. הבדל נוסף הוא שבאבל האובדן הינו ידוע ומודע, כאשר במלנכוליה האובדן חסום מהמודעות.

פרויד הניח במאמר זה את אבן היסוד הראשונה לאבחנה שבין תגובת אבל נורמאלית לבין אבל פתולוגי. עצבות וגעגועים למת צוינו על ידו כתגובת אבל נורמאלית, כשקיומן של רגשות אשמה ובושה תוארו כתגובות פתולוגיות לאובדן המעידות על דיכאון. לדבריו, אבל אינטנסיבי הנמשך לאורך זמן, אינו בריא.

אבן הדרך השנייה של החשיבה הפסיכואנליטית על אובדן אובייקט הינו עבודתו של **בולבי**, פסיכיאטר ופסיכואנליטיקאי בריטי, אשר התמקד במחקר בתחום ההתקשרות ומשמעותו לאורך חיי הפרט. מפרספקטיבה של החשיבות הרבה שיש לקשר בין האם לילד למען התפתחות תקינה המשך בולבי לתיאוריה מקיפה, שבה הודגש הצורך, שיש לבני האדם, להיות קרובים לדמויות משמעותיות ומגינות במציאות הפיסית מחד, ולייצוגים המופנמים הקוגניטיביים של אותן דמויות, מאידך. תכונות אלו הן מרכזיות ואינטגרליות להתפתחות ולתפקוד של האדם לאורך חייו (רובין, 1993).

כשם שחשיבות הקשרים מרכזית לחיים הפיסיים והנפשיים של אדם, כך יש משמעות מרובה גם לאיום על קשרים אלה. לכן במצב של אובדן ומוות יש פעמים רבות מפגש בין הצורך להתקרב לאדם עצמו (קשר פיסית) לבין הצורך 'להתקרב' לייצוג שלו ולכל מה שקשור אליו (קשר נפשי). רק כאשר מתבהר לאדם שאין ביכולתו להביא לתיקון המצב, תבוא ההכרה במציאות ויופיעו התמוטטות ודיכאון, הנלווים אל חוסר האונים וחוסר היכולת להחזיר את הנפטר. מכאן בולבי טען כי ההשלמה עם האובדן והחזרה לחיים יכולה לבוא רק לאחר התמוטטות התקווה להתאחד ולהתקרב אל המת מחדש (ויצטום, 2004).

מיקום הקשר במרכזה של תיאוריית בולבי וגישתו האמפירית יותר, תרמו להפיכת תיאוריית ההתקשרות למסגרת מקיפה במיוחד בתחום האובדן והשכול. ניתן לקבוע שבולבי תרם תרומה משמעותית לתחום של הבנת האובדן (רובין, 1993). ביחד עם פארקס תיאר בולבי את תהליך התגובה לאובדן כמורכב ממספר שלבים העונים על הצרכים הפסיכולוגיים של האנשים המתמודדים עם האובדן ומטרתם של שלבים אלו לעבד את החוויה הקשה ולהחזיר את שיווי המשקל הנפשי והתפקודי לקדמותו. קיימים בתהליך זה הן בעיות שכיחות והן מצבים חריגים טיפוסיים. (גרנות, 1985).

תהליך התגובה לאובדן כפי שהציג בולבי הינו תהליך סטריאוטיפי, אוניברסאלי, שאותו חווים המתאבלים ואשר מלווה במגוון תגובות המושפעות ממשתנים אישיותיים של המתאבל,

כמו גם משתנים סביבתיים-חברתיים (מלקינסון וויצטום, 1993). חשוב לציין שאין הפרדה ברורה בין השלבים והם יכולים להתקיים במקביל זה לזה. בנוסף המעבר משלב אחד לשני הוא איטי, הדרגתי ומשך הזמן בו מתנסים בכל שלב ועוצמתו משתנים מאדם לאדם. אך למרות כל השונות הזו בין אנשים, הדפוס הכללי קיים ברוב המקרים (גרנות, 1985).

להלן שלושת השלבים כפי שהציגו בולבי ופארקס (פינקוס, 1973):

שלב האבל הראשון- שלב ההלם, אי הקבלה והחיפוש:

התגובה הראשונה עם היוודע דבר האסון הינה הלם. במקרים של מוות פתאומי ובלתי צפוי הלם זה מובהק במיוחד. האדם אינו תופס בצורה שכלתנית או רגשית את משמעות אסונו ולכן תגובותיו הרגשיות הן ספונטאניות, מכאניות ויהיו שונות בכל מקרה לפי מזגו ומערך חייו, כגון: התמוטטות גופנית, התפרצויות אלימות, אדישות, פעילות יתר, הכחשה וכדומה. פעמים רבות אף המתאבל אינו בוכה או מפגין סימנים אחרים של כאב ויגון. הוא משתתף בהלוויה, יושב "שבעה", מדבר על האירועים שקדמו לאירוע, אך למעשה אינו תופס את המתרחש ואת משמעות היות מות קרובו. התגובות אינן באות מתוך הכרה והפנמה של המציאות החדשה, אלא נולדות מתוך עוצמת המכה ואובדן החושים שהיא גורמת. לכן מתלווה לעיתים למצב זה הרגשה של איבוד השפיות והשליטה בחיים במתרחש מסביב ובמתאבל עצמו.

מאפיין נוסף לתקופה זו הוא החיפוש אחר המת וגעגועים עזים אליו¹. מטרת החיפוש להשיג איחוד מחדש עם האדם שנפטר וניסיון להחזירו לחיים. רוב האנשים אינם מודעים לצורך שיש להם בחיפוש, אלא מבטאים אותו בהתנהגות חסרת מנוח, מתח ואובדן עניין בכל דבר שאיננו נוגע לנפטר.

המנגנון העיקרי הפועל בתקופת ההלם הוא מנגנון ההכחשה, הדחקה. זהו מנגנון בריא שאינו מודע, המווסת את תהליך ספיגת המהלומה, ממתן את תהליך קליטת המשמעות הרגשית של האובדן, שייעשה כעבור זמן ובהדרגה, טיפין-טיפין. תקופה זו נמשכת ימים ואף שבועות. מקרים בהם תהליך האבל נתקע בשלב זה של ההכחשה והאדם אינו מתעמת עם החוויות הקשות דרך הכעס והדיכאון, עלולים להעיד על תגובה לא מסתגלת ואולי פתולוגית.

כאשר מתחילים להרגיש את האובדן האישי מגיע השלב השני בתהליך- שלב הפנמת האובדן.

שלב האבל השני- הפנמת האובדן (התפוררות והתמוטטות הארגון הנפשי הקיים):

עם התפוגגות ההשפעה הממתנת של ההכחשה, מתחילה לעלות למודעות המציאות הכואבת. המתאבל מתחיל להבין מה קרה, להפנים זאת שכלית ולהגיב רגשית לאובדן. הבנה זו

¹ יש חוקרים המציגים מאפיין זה של החיפוש כשלב בפני עצמו (רובין, 1993).

מתרחשת לאט לאט דרך אירועים יום-יומיים רבים, הממחישים את החסר ומעוררים את התגובות לו. המתאבל מטלטל בין המציאות הקשה הדורשת השלמה עמה ובין הדחף לשנותה, להחזיר את הגלגל אחורה. זהו מפגש פנים אל פנים עם המציאות החדשה ולכן הוא מביא עימו המחשת החסר ומעורר בעקבותיו מחשבות ורגשות רבים וקשים.

בשלב זה הרגשות החזקים, אשר ממלאים את הגרעין הפנימי הפגיע שלנו, מתפרצים. כמה מן הרגשות השכיחים המלווים שלב זה הינם: צער ועצבות, דיכאון, העדר רצון לחיות, אי יכולת לחוש רגשות שונים ולהגיב רגשית לסובב, געגועים, הזיות וכדומה. הרגש השכיח במיוחד הינו ביטוי של כעס, שבדומה להכחשה, אינו רציונאלי ואינו לגמרי נשלט. בניגוד לפרויד (2002), שטען כי תוכחה עצמית הנה אחת הביטויים המרכזיים של אבל פתולוגי, מניח בולבי כי כעס כלפי האובייקט האבוד, כלפי אחרים וכלפי עצמו הוא שכיח ביותר גם באבל בריא.

אם בשלב הקודם האדם הכחיש את משמעות האובדן וניסה להחזיר את הגלגל אחורה, בשלב זה הוא נמצא בנסיגה, לוקח פסק זמן משגרת ההתנהלות היומיומית ומקיום קשרים מלאים עם הסביבה והינו שקוע בעצמו. יש מצבים בהם המתאבל מתקשה להשלים עם האובדן ולעבור משלב זה לשלב הבא של התארגנות מחדשת. אנשים במצב זה עלולים לפתח תגובה מתמשכת בעלת מאפיינים רגשיים, קוגניטיביים והתנהגותיים של דיכאון עמוק. מכאן ניתן לומר כי שלב זה, כנראה, דרוש כדי להגיע לשלב האחרון, שמציין את המעבר מתקופת האבל, לשגרת פעילות.

שלב האבל השלישי- שלב ההתארגנות מחדש:

שלב זה מאופיין על ידי השלמה עם האובדן ותחילתה של החזרה לחיים ומגיע ברוב המקרים אחרי מספר חודשים, כשנה, מתחילתו של תהליך האבל ועשוי להמשך שנים. קבלת האובדן מציינת את הפסקת המאבק שמנהל האדם כנגד השינוי שנכפה עליו. המשאבים שהשקיע המתאבל עד כה בהתמודדות נגד קבלת האובדן ובניסיונות לשנות את רוע הגזירה, יכולים להיות מופנים כעת לעשייה היומיומית השגרתית. המתאבל יכול לחוש שוב את שיווי המשקל התפקודי, שבו הוא מפנה את מרבית המשאבים שלו לפעילויות חיצוניות לעצמו, במישורים שונים כמו משפחה, עבודה, חיי חברה וכדומה- פעילויות שבהן הוא חש סיפוק, משמעותיות ושמחת חיים.

ההתארגנות מחדש אין משמעותה בהכרח חזרה לאותן פעילויות ולאותו סגנון חיים שקדם לאובדן ובנוסף אינה מעידה על "פתיחת דף חלק" והתעלמות מהאובדן. המתאבל לומד להסתגל לחיים ללא האדם האהוב שאבד, תוך הכרה באובדן, בסופיותו ובהשלכותיו. הקשר עם הדמות שנעלמה מעולמו של המתאבל נשאר חזק ומשמעותי והוא הופך להיות חלק בלתי נפרד מהזהות

המחודשת של המתאבל. לפיכך, השלמת התהליך של האבל לא מחזיר את המתאבל בדיוק למקום הרגשי והתפקודי שהיה בו קודם, אלא למקום חדש.

במקביל להתארגנות מחדש ישנן גם נסיגות לעיתים: חזרה אל האבל, העצב והגעגועים. נסיגות אלו נובעות מתוך הקושי להיפרד מהאבל ולהכיר באופן סופי באובדן. בנוסף יש פחד מהשכחה, מכך שהשלמה עם האובדן מביעה ויתור מרצון על הדבר שאינו עוד. זמן חולף עד שמרגישים נוח עם ההתארגנות מחדש ועם התנתקות ואלה ומבינים שאין משמעותן שכיחת האובדן ואפילו לא הפסקת הכאב והגעגועים.

כאשר דנים באידיאל התיאורטי בו חיים השכולים שנים רבות לאחר האובדן דנים ב"התרת אבל". מונח זה מתייחס לעוצמה ולמאפייני הקשר לזיכרונות ולייצוג הנפטר אצל אדם שכול. כאשר אדם מתחיל להיזכר בנפטר לא תחושת דיכאון או געגועים מצופות, עם מידה מסוימת של תחושת רוגע וחום, ללא תחושת קירבה או ריחוק קיצוניות, הרי מתקרבים להתרת האובדן (ברום ואחרים, 1993).

לסיכום, תחושת האובדן הינה אישית, ייחודית ואינטימית. עם זאת נראה שחווית המפגש עם המוות היא כה חזקה ומעוררת רגשות כה ראשוניים, שבכך היא חוצה הבדלים חברתיים ותרבותיים ומכאן תהליך עיבוד האבל הינו אוניברסאלי וקשור לליבת המרקם הנפשי של הפרט. תהליך זה בדומה לתהליך ההחלמה הגופנית, כרוך בהתאחות של פצע והיווצרות רקמה חדשה ובריאה. רק לאחר שהשכול הפנים את האדם שאבד, וזה נעשה חלק ממנו, אשר ישתלב באישיותו ויעשיר אותה ויסתגל לחיים החדשים- רק אז תהליך האבל הושלם.

ב. הנצחה:

"ההנצחה היא השאיפה, המאמץ הרוחני, האינטלקטואלי, התודעתי, לגרום לכך שדברים היקרים לנו יישארו לנצח, או לפחות כל עוד יש אדם עלי אדמות. ואין זו פעולה רוחנית בלבד, אלא לא פחות מכך, פעילות חברתית, פוליטית, מנהלית, חומרית. המושג הנצחה ופעולות הנצחה קשורים קשר בלתי ניתן להפרדה למושג הזיכרון ולפעילות של הזיכרון" (מייזל ושמיר, 2000)

מטרתה של ההנצחה היא ליצור מאיתנו קהילת זיכרון ולגרום לכך שאנשים שאינם עוד עימנו, מעשיהם והאירועים הקשורים בנפילתם- יישמרו כעדות לדורות הבאים ויהוו מרכיב קבוע בזיכרון הקולקטיבי שלנו. קהילת הזיכרון יכולה להיות כל קבוצה חברתית, החל מחברים להשקפת עולם, חברים לנשק, תושבי היישוב ועד קהילה רחבה יותר- קהילת האומה (שמיר, 2000).

ההנצחה הינה תופעה משותפת כללית, אך ייחודית לשכול הישראלי וכך ניתן לראות כי קיים עיסוק של המשפחות השכולות ומוסדות המדינה בפעילויות הנצחה שונות (טמיר, 1987).

במשך השנים נוצרה בארץ "תרבות שכול" המבטאת את המשמעות שנותנת החברה למותם של הבנים והבנות אשר הקריבו חייהם למען המדינה ובכך יש הרגשת הרואיות במוות זה הנותנת משמעות קיומית במישור הלאומי-חברתי. ג'ורג' מוסה במאמרו "פולחן החייל המת" (כפי שמופיע במלקינסון וויצטום, 1993) טוען כי המתים למען המולדת אינם מתים באופן מוחלט. הם מוסיפים להשפיע על החיים, הרואים במותם סמל, שלפיו עליהם לכוון את חייהם. הביטוי הישראלי של רעיון זה- "במותם ציוו לנו את החיים", לא רק מתאר את המשמעות החברתית למותם של הצעירים, אלא קובע את זיקת הגומלין בין היחיד השכול לבין החברה כולה.

ההנצחה והזיכרון הם ביטוי מעשי לתפיסה זו במספר רמות ובדרכים שונות- אנדרטאות, ספרי זיכרון, סרטים תיעודיים, אתרי אינטרנט, עצרות, קביעת יום זיכרון לאומי, טקסי אזכרה וכדומה. ביטויים אלה של זיכרון והנצחה ממלאים תפקיד חשוב בתהליך האבל הלאומי והאישי (מלקינסון וויצטום, 1993).

בחינת האובדן כתוצאה ממוות ושל התהליך הבא בעקבותיו חייב להיעשות משני היבטים: האחד אינדיבידואלי והשני חברתי-תרבותי (מלקינסון וויצטום, 1993). טמיר (1987) מחלק בהתאם לשני היבטים אלו את פעילויות ההנצחה לשתי קטגוריות כלליות: האחת- פעולות הנצחה כלליות, משותפות ושכיחות הכוללות פעולות כמו הקמת אנדרטה, אתרי זיכרון פיסיים, וירטואליים וכדומה, המשותפים בדרך כלל ליחידה צבאית, למלחמה מסוימת או לפיגוע מסוים. פעולות אלו אופייניות לתקופה הראשונה לאחר האובדן, בהן פועלים ההורים פעמים רבות מתוך תחושה של הלם, בלבול, וחוסר התארגנות, ורבות המשפחות המשתתפות באופן פסיבי בפעולות הנצחה אלו.

שמיר (2000) מציינת כי בפעולות ההנצחה מקטגוריה זו נכללים סוכני ההנצחה והזיכרון בתרבות הישראלית שהינם מוסדות היישוב והמדינה, המועצה הציבורית להנצחת החייל, רשויות מקומיות ואזוריות, אשר הינם ארגונים פורמאליים. כמו כן, ארגונים וולונטריים ציבוריים-עמותות, ארגונים שונים ובכללם "יד לבנים". בנוסף (מלקינסון וויצטום, 1993) מתקיימת הנצחה ברמה החברתית הלאומית בקביעת יום הזיכרון הלאומי אשר נערכים בו טקסים בבתי הקברות הצבאיים.

הקטגוריה השנייה לפעילויות הנצחה כוללת פעולות הנצחה אישיות, היזמות על ידי המשפחה השכולה ומותאמות למאפיינים הייחודיים של הנופל, כפי שנתפסו על ידי משפחתו. למרות התפקיד החשוב שממלא הזיכרון במסורת היהודית, הרי שההנצחה האישית היא תופעה מודרנית יחסית. הפן האישי של תהליך ההנצחה הוזנח במשך שנים במציאות הישראלית של מרכזיות הלאום ושוליות הפרט (בראשית, 1998). כיום, עם שכיחות התופעה, ניתן לראות כי

תהליך האבל האישי לא רק מושפע מהפתרונות הקולקטיביים, שהחברה מציגה לחברה, אלא אף משפיע עליהם: המשפחות השכולות יוזמות ומקבלות על עצמן אחריות לבניית הזיכרון הקולקטיבי. החברה מאפשרת לשכולים לזכור את המת (עידוד הנצחה, ימי זיכרון) ולהרגיש אשמים פחות, על ידי הנצחת מצבם כשכולים (טמיר, 1987).

צמיחה זו של הנצחת יחידים על ידי פרטים בחברה, תוך התעלמות מוחלטת מהמערכת המוסדית, מעידה על עיגון האישי והפרטי, לאחר תקופה ארוכה של תלות ממסדית בשטח ההנצחה- אחת ההוכחות, מינורית ככל שהיא, לצמיחה עוברית של החברה האזרחית, בה מקומו של הפרט שוב אינו משני (בראשית, 1998).

ניתן לראות כיום כי לתהליך ההנצחה האישית יש דרכים רבות ומגוונות, לדוגמא: קריאת מקום על שם הנופל, מפעלי זיכרון (מתן מלגה, פרס הצטיינות, חדר זיכרון), קריאת שמו של אדם אחר על שם הנפטר, עיצוב נופי זיכרון בדרכים שונות (אנדרטאות) והוצאה לאור של ספרי זיכרון שהינה הדרך הנפוצה ביותר להנצחה אישית (מלקינסון וויצטום, 1993).

דוגמא נוספת המייצגת נטייה חדשה זו של הנצחה אישית והשתלבותה עם הטכנולוגיה המודרנית הינו אתר ההנצחה הווירטואלי, ברשת האינטרנט. רק לאחרונה, עקב מספרם הרב של אתרים אלו, ניתן לקבוע כי התפתח 'ז'אנר' של אתר הנצחה וירטואלי (בראשית, 1998). על ז'אנר זה ארחיב בהמשך.

פעולות אלו של הנצחה אישית היוזמות על ידי המשפחה השכולה אינן אופייניות לכל השכולים והיוזמה להן אופיינית לתקופה מאוחרת יותר של תהליך עיבוד האבל ומרמזת על השלמה הדרגתית עם סופיות האבל, מחד, וניסיון יזום להנציח חלק מיוחד של המת כדרך לריכוך הפגיעה בתחושת ההמשכיות, מאידך. על חשיבותה של ההנצחה בתהליך עיבוד האבל ארחיב בפרק הדיון.

לסיכום, ההנצחה הינה תופעה נפוצה בחברה הישראלית של ימינו, והיא נערכת ברמה חברתית- תרבותית ואינדיבידואלית. להנצחה חשיבות רבה בהתמודדות עם האבל האישי והחברתי. אולי יש בהרגשה זו מעין סובלימציה לרגשות השליליים של האבל והחברה מתחזקת מתוך הכרה בחוב שהיא חבה לנופלים, להנצחתם ולזכרם.

ג. האינטרנט וההנצחה הווירטואלית

"רשת האינטרנט (המכונה בעברית "מרשתת") הינה רשת מחשבים גלובאלית, המחברת רשתות מחשבים שונות ומקשרת בין מיליוני מחשבים בכל העולם. כמות המידע העצומה האגורה בה הפכה את האינטרנט בסוף שנות ה-90 של המאה ה-20 לגורם רב משמעות ולזירת ההתפתחות

הכלכלית והתרבותית. בצורתו הנוכחית מגשים האינטרנט את חזון הכפר הגלובאלי". ("internet"- הגדרה למונח אינטרנט, מתוך אתר אנציקלופדיית ויליפדיה).

בשנה האחרונה הוקמו ברשת האינטרנט בישראל עשרות אתרי הנצחה והרשת רוויה ברסיסי חייהם של צעירים וצעירות שקיפחו את חייהם באימונים, קרבות, פיגוע רצחני וכדומה (איתן, 2003). כיום המילים "זיכרון והנצחה" באינדקסים של הפורטלים הגדולים עולות על גדותיהן. את השיטפון החלו ילדי דור הנרות שעברו לחלל הווירטואלי. כ-20% מאתרי ההנצחה מוקדשים לרבין, אך הלהבות האלקטרוניות של נרות הנשמה מרצדות גם באינספור אתרים אחרים (פלדש, 2002).

ההנצחה הווירטואלית כמו תופעת ההנצחה בכללותה נותנת מענה לשתי רמות ההנצחה- החברתית-תרבותית והאינדיבידואלית. ברשת ישנם אתרי הנצחה רשמיים וקבוצתיים רבים (ראה נספח 2), כמו אתר "יזכור" הרשמי של מדינת ישראל, שהינו מפעל הנצחה מרכזי, בשיתוף היחידה להנצחת החייל עם אגף מל"ן במשרד הביטחון. האתר מכיל את שמות כל חללי צה"ל ממלחמות ישראל. האתר נולד לפני 5 שנים ונשען כולו על מפעל ההנצחה המסורתי והבסיסי של משרד הביטחון, מפעל ספרי "יזכור". אפשר לומר כי בזה כוחו הרב, אך זו גם חולשתו- ההיצמדות לספרים אלו, שעה שהמדיום החדש והדינאמי אמור לאפשר גמישות רבה יותר (פרקול, 2004).

מלבד אתרי ההנצחה הרשמיים והקבוצתיים, משפחות מקימות אתרי זיכרון משלהן וזאת בין השאר בגלל הרצון להביע דברים אישיים על החלל היקר להן, להזכיר אותו בצורה קצת יותר ייחודית ואחרת, כדי שלא יהיה עוד אחד משורה ארוכה של שמות. אי לכך ניתן להתייחס לאתרי הנצחה פרטיים אלה כאל זרי פרחים, המונחים למרגלות האנדרטה הרשמית. כך רשת האינטרנט הביאה את ההנצחה לפתחה של כל משפחה שכולה, לכל קרוב או מכר ואפשרה לגולשים להקים אנדרטאות וירטואליות ליקיריהם, להדליק נרות נשמה לזכרם, ואפילו להניח זר על הקבר מבלי לבקר בבית העלמין (פרקול, 2004).

החלל הווירטואלי, בניגוד לחלל הפיסי, הוא אינסופי, נגיש בכל שעה ובכל מקום ושוויוני במהותו. על כן מתאים חלל זה מעין כמוהו לאכסון חומרי הנצחה הרבים הקיימים במציאות המודרנית של ימינו- טקסים, תצלומים, סרטים, והקלטות קול ווידאו- כולן צורות שלא היו קיימות בעבר הקרוב, המנציחות אלמנטים של קיומנו הפיסי בצורה ריאליסטית. לעומת הזיכרונות המוגבלים של העבר- מכתבים, דיוקנאות וחפצים- הזיכרונות הנגישים לנו בעידן זה הם מדויקים לאין ערוך, וערכם האישי וההיסטורי חשוב מאוד. למרות כל זאת, אין ההנצחה הרגילה, עושה שימוש בחומרי מציאות אלה בתהליך ההנצחה. מכאן באתרי ההנצחה החוויה

הינה פוליפונית, רב-קולית ורב-ממדית. העירוב של טכנולוגיות ושטחי הבעה שונים- המוסיקלי, הטקסטואלי והחזותי יוצר מרקם של חוויה ושל זיכרון, שאין כמותו (בראשית, 1998).

השימוש האישי באתר מתאפשר בכל עת, על ידי ידדים, בני משפחה ואף חברים ובני משפחה בארצות השונות הרוצים לחזור אל זיכרוננו של יקירם. האתר נותן מענה מושלם - מזכיר מתי יש אזכרה, ניתן לשלוח דרכו תנחומים ולהניח אבן או זר פרחים על המצבה הווירטואלית ואף להדליק נר זיכרון. מאחר שהחומר פתוח לארגון מחדש ולתוספות ולעדכונים בכל שלב- מבנהו לא יהיה רק בלתי-ליניארי, אלא גם אינסופי. האתר מהווה גוף חי של התנסות, בשונה מטקסט סופי וליניארי (פלדש, 2002 ; בראשית, 1998).

לסיכום, רשת האינטרנט מציעה מגוון רחב מאוד של אפשרויות, כגון: הצגת חומרים מסוגים שונים היוצרת חוויה רב-ממדית, תפוצה עולמית, אינסופיות וכדומה. מכאן, בגלל האפשרויות הדינאמיות והאינטראקטיביות הגלומות בה משפחות שכולות רבות מוצאות לנכון להקים אתר הנצחה וירטואלי לזכר יקירם. כך, למרות שתופעת ההנצחה באינטרנט הינה יחסית חדשה בישראל ובעולם, בשנים האחרונות הינה תופעה נפוצה מאוד וברשת האינטרנט קיימים מאות אתרי הנצחה.

ד. ריטואל- מהו?

בכל חברה האדם מתנהג על פי טקסים. סדרה של אירועים טקסיים נקראת בלועזית- 'ריטואל'. רפפורט (כפי שמופיע בפאסיק, 1997) פירטה מספר מאפיינים לטקס, ריטואל: עשייה מעבר למחשבה או לאמירה; התנהגויות מסוימות ו/או ייחודיות; סדר עם התחלה וסוף והכלה לספונטאניות; "הצגה" שמעוררת ויוצרת קשב ותשומת לב באמצעות בימוי ומיקוד; מרכיב קולקטיבי, שכולל משמעות חברתית. מאפיין נוסף שהינו המרכזי ביותר בהגדרת ריטואל הינו עיקרון החזרה- חזרה מתמדת על פעולות, תוכן, תבנית. החזרה הקבועה יוצרת תחושה של קביעות ויציבות. מכאן ניתן לומר כי טקס מוגדר כהתנהגות קבועה, פורמאלית וסמלית.

הריטואל קשור הדוק למערכת הערכים של החברה ושל התרבות, שהוא מתקיים בה ומבטא אותם. הריטואל מהווה פונקציה חברתית ואינדיבידואלית- קובע ערכים, נורמות התנהגות ומבטא השקפת עולם ובנוסף גם משמר אותם. בין היתר מלמד הריטואל את הפרט את תפקידיו החברתיים ולשמור על הריתמוס ועל קצב מחזור החיים, המתקיים בחברה. (חכם, 1990).

דיון

א. אתר הנצחה כריטואל

ביהדות הושם מאז ומתמיד דגש רב על המחויבות החברתית לזיכרון-עד. פעולות ההנצחה המקובלות ביותר הינם טקס הקבורה הדתי, הלוויה וטקס האזכרה המתקיים מידי שנה בתאריך הפטירה. טקסים אלו, הנהוגים על ידי יהודים בכל תפוצותיהם, הנם טקסים בעלי מסורת ארוכה שנים, המבוססים על תפיסות תיאולוגיות, חברתיות ופסיכולוגיות ייחודיות. אלו הם טקסים דתיים ולרוב גם החילוניים שבינינו מבצעים טקסים אלו על פי ההלכה.

בטקסים דתיים אלו יש פעולות אשר חוזרות על עצמן, בעלות צורה וסגנון אופייניים, והם מתרחשים במקום ספציפי- בבית הקברות. על כן ניתן לומר כי טקסים אלו מהווים ריטואל, מאחר שהן פעולות פורמאליות שחוזרות על עצמן.

אך טקס הקבורה הדתי בעל מוגבלות רבה- הוא אינו מותיר כלל חלל לאישי ולפרטי, על ידי ההכללה. רק שכלולים ותוספות מאוחרות וחילוניות, כגון נאומי מוקירים ומכרים הן אשר אפשרו לטקס הדתי ארכת חיים ומילאו חלקית את התפקיד הנחוץ של הפרטת הקבורה. לכן כיום, עם התפתחות הטכנולוגיה והבנת חשיבות האינדיבידואל, ניתן לראות יותר ויותר פעולות הנצחה אישיות, כגון- אנדרטאות, ספרי זיכרון, אתרי הנצחה וירטואליים וכדומה.

בעבודה זו בחרתי לבחון את התופעה של הקמת אתרי ההנצחה באינטרנט, אשר בשנים האחרונות תפסה תאוצה רבה. לפני הדיון בהקמת אתרי הנצחה כפונקציה בהתמודדות עם האבל והשכול אבחן האם אכן ניתן להתייחס לאתרי ההנצחה הוירטואליים כריטואל. לשם כך בחנתי מספר רב של אתרי הנצחה אישיים ברשת האינטרנט (ראהנספח 1) ובניתוח המאפיינים של אתרים אלו אתמקד באתרי ההנצחה לזכר קורבנות הטרור וחללי צה"ל- מאחר שאלו הם מקרים של מוות אשר אינו טבעי, לא צפוי וייחודי למדינת ישראל.

אבחן את אתרי ההנצחה הוירטואליים על פי מאפייני הטקס אותם הציגה רפפורט, כפי שהצגתי בסקירה הספרותית:

1. עקרון החזרה: מאפיינים רבים החוזרים על עצמם מבחינה טקסטואלית ואסתטית: סיפור חייו של המת- מילדות ועד ליום פטירתו; תמונות לאורך חייו; קטעי עיתונות מיום המקרה; הספדים- קטעים אשר נכתבו לזכרו על ידי בני המשפחה והחברים; טקסטים מפרי עטו של המת (ברכות, שירים, מכתבים וכדומה); סרט או מספר סרטים המתארים את התקופות השונות בחייו של המונצח; קישורים לאתרים אחרים אשר בהם מונצח המת, או אשר דנים בנושאים הקשורים אליו ולסיבת פטירתו (אתרי הנצחה קבוצתיים, אתרים העוסקים בטרור ובהרוגיו, אתרים הקשורים לצבא, ליחידה צבאית מסוימת וכדומה); הדלקת נר לזכרו (כאשר ברוב המקרים ניתנת

אפשרות לכתוב לצד הנר תנחומים או זיכרונות); שירים המתנגנים ברקע האתר ובנוסף במספר אתרים ניתנת אפשרות להוריד שירים למחשב אשר עוסקים בנושא המוות, פרידה או שירים שכתב/שר הנפטר. כמו כן ישנם סימנים החוזרים על עצמם כגון: נרות, פרחים, דגל ישראל, סמלי יחידות צבאיות וכדומה.

2. עשייה מעבר למחשבה או לאמירה- אתר ההנצחה הווירטואלי כרוך בתכנון מראש של בונה האתר מבחינה מקצועית ושל המשפחה אשר החליטה על הקמת האתר. יש לתכנן כיצד רוצים שהאתר יראה, מה הוא יכיל וכדומה. אך הבסיס המוצק של אתר ההנצחה הוא הפעילויות ההתנהגותיות- איסוף, מיון, קריאה וכתובה של תוכני האתר, תכנות, הקלדה, גלישה באינטרנט וכדומה.

3. התנהגות מסוימת ו/או ייחודית- יש ביטויים התנהגותיים של הגולש באתר ויוצרו, המתרחשים במצב הזה בלבד, כגון: התרגשות, עצבות, עניין, היזכרות וכדומה.

4. סדר עם התחלה וסוף והכלה לספונטאניות- האתר לרוב מאורגן על פי סדר מסוים- בעל פתיח או דף הבית בו מוצג המונצח וממנו ניתן להיכנס למספר דפים נוספים המסודרים בדרך כלל באותו הסדר (קורות חיים, תמונות, האירוע, הספדים, הדלקת נר/ כתיבת הספד). לרוב גולש האתר עובר בין הדפים בסדר זה, כאשר הספונטאניות באה לידי ביטוי בכך שהוא יכול גם להסתכל בסדר שונה או לא בכל הדפים שבאתר.

5. "הצגה" שמעוררת ויוצרת קשב ותשומת לב באמצעות בימוי ומיקוד- האתר מתוכנן כך שימשוך את תשומת ליבו של הגולש, גם אם אינו הכיר כלל את המונצח בחייו. כך התכנים אשר מוצגים באתר מכוונים כך שיעוררו תחושות מסוימות אשר לגולש קשה להתעלם מהם.

6. מרכיב הקולקטיב שכולל משמעויות חברתיות- אתרי ההנצחה באינטרנט אותם בחנתי נוגעים לרגש הלאומי והשיתופי של כולנו מעצם הסיבה שהביאה לבנייתם- פיגועים כנגד אוכלוסיית ישראל ומותם של חייל צה"ל בעת הגנתם על המדינה. כך ניתן לראות בהם נושאים רבים הקשורים לקולקטיב ולמשמעויות חברתיות, כגון: לאומיות, הגנה על הארץ, אהבת הארץ, משפחתיות, חברתיות, תרומה וכדומה.

לאור קיומם וזהותם של מאפיינים אלו החוזרים על עצמם באתרי הנצחה רבים וכן מאחר שתופעה זו של הקמת אתרי הנצחה ברשת האינטרנט הינה נפוצה מאוד בקרב המשפחות השכולות, ניתן לומר כי הם מהווים ריטואל בתרבות השכול בישראל, אשר מטרתו העיקרית היא זיכרון והנצחה. אך חשוב לציין כי יחד עם הדמיון הרב בין אתרים אלו הם שונים זה מזה. כל אחד מהם הוא עולם משל עצמו, סיפור חיים שונה לחלוטין. התמונות אמנם דומות, החיוכים הם

כמעט תמיד אותם חיוכים. אך כל אחד מהאתרים האלה הוא למעשה חיים שיימשכו לנצח, זיכרון שלא ימחה מעל דפי הרשת.

ב. אתר ההנצחה האישי כמרכיב בתהליך עיבוד האבל

אובדן והאבל, שבא בעקבותיו, הינם חוויות אשר כל אחד עובר במהלך חייו. זהו חלק בלתי נפרד מחיינו המהווה אובדן מערכת שלמה של אינטראקציות, תפקידים, התנסויות ומשמעויות שהיווה וסימל הנפטר עבור השכול. בעקבות זאת האובדן מערער את מהלך חייו וגורם לקשיים רבים בחזרה לתפקוד הרגיל שקדם לאובדן.

מחקרים רבים הראו כי בהתמודדות עם האבל קיימים שלבים אשר כל אחד עובר. אומנם שלבים אלו הינם בעוצמות שונות, אך הדפוס הכללי קיים ברוב המקרים. פרויד (2002) ובולבי (פינקוס, 1973) אשר הציגו תיאוריות לגבי התמודדות עם אובדן, מסכימים כי יש להכיר במימד האובדן, לאפשר אבל ולהגיע לשינוי ולויתור על מה שלא יוכל להיות שוב עם הנפטר ולהסתגל למציאות החדשה בלעדיו. בלי שינוי וויתור, לא ייתכן עיבוד אובדן. שניהם הכירו בכך שבעקבות האובדן בא תהליך האבל- על הכאב, הצער והגעגועים שבו, הפרידה המשולבת בתוכו, ולבסוף- ההסתגלות וההתארגנות מחדש, כפי שתיאר בולבי או כפי שתיאר פרויד- "צבירת אנרגיה נפשית לקיום קשר חדש".

שתי התיאוריות מסכימות, שהתהליך הפסיכולוגי המעורב בעיבוד האבל, הוא תהליך של שינוי בהשקעה הרגשית בנפטר. פרויד (2002) הציג זאת כתהליך בו האדם מרפה מאחיזתו בקשר הרגשי (ליבידינאלי) באדם האבוד ואילו בולבי (פינקוס, 1973) הציג זאת כחלק מהשלב השלישי של תהליך עיבוד האבל בו האדם משלים עם האובדן והקשר עם דמות המת הופך להיות חלק בלתי נפרד מזהותו החדשה. בשני המקרים, תהליך זה הוא ארוך טווח, כאשר בהתחלה הופך המת להיות קשר משמעותי למתאבל, גם על חשבון קשרים עם בני המשפחה האחרים והסביבה ועם ההתקדמות בתהליך השכול לומד לשלב את דמות המת בחיי היום יום שלו, ברגשותיו, בהשקפותיו ובמחשבותיו.

שילוב זה של שימור הקשר עם המת וההיזכרות בו עוזר לשכול לבנות את חייו שלו, למשל, על ידי השקעה בבנייה ובשיקום המשפחה הגרעינית וביחסיו עם הסביבה. כלומר, חידוש הקשר עם הסביבה ושיתופה ברגשות ובמקביל- הפחתת הפעילות הקונקרטית ביחס למת והעמקת פעילות ההיזכרות בו מאפיינים את הימצאות השכול בשלבי עיבוד האבל הסופיים.

מכאן ניתן להבחין כי ישנם שני דחפים בסיסיים אצל השכול: האחד- להגיע למצב שבו האבל נשכח, שוקע ומתרגלים לאובדן. אך לדחף זה מתלווה הפחד משכחה ולכן קיים הדחף

השני- הצורך לחזור לתקופה שלפני המוות. דחף זה ממומש באמצעות התעסקות רבת עוצמה בנפטר, הכוללת העלאת זיכרונות ושימור זכר המת, כדי שהמוות לא יהיה לחינם ויישכח במהרה. בתהליך ההתמודדות עם האבל האדם המתאבל משלב שני דחפים אלו וזה מאפשר לו לחזור לחיים תקינים על אף האבידה הקשה שספג ובתוך כך להפנים את דמות האדם האהוב שאיבד. פעילות ההנצחה עשויה לעזור לאבל לשלב בין שני תהליכים מנוגדים אלו. הנצחת זכרו של המת בצורה פעילה ומודעת מפחיתה את הפחד מפני השכחה והופכת את הזיכרון לזיכרון חי ובמיוחד- לאינסופי.

פעולות הנצחת המת הינן פעולות המקובלות ונפוצות בתרבות הישראלית. דרך ההנצחה האדם גורם לכך שהקרובים אליו אשר הלכו לעולמם יישארו לנצח. אי לכך קיים עיסוק רב של המשפחות השכולות בפעילויות הנצחה השונות כגון: אנדרטאות, ספרי זיכרון, סרטים תיעודיים וכדומה.

פעולות ההנצחה האישיות מתקדמות ומשתכללות בהתאם להתקדמות הטכנולוגיה והמודרניות וביטוי לכך ניתן לראות בתופעת ההנצחה האישית באמצעות אתרי הנצחה ברשת האינטרנט התופסת תאוצה והופכת לשכיחה יותר ויותר. זאת, בין היתר, בעקבות האפשרויות המגוונות אשר מציע העולם הווירטואלי, כגון: הדינאמיות, שילוב האמצעים החזותיים והאינסופיות שבו.

עצם התעצמותה של תופעת ההנצחה באינטרנט וההתייחסות לתופעה זו כריטואל (כפי שהצגתי בתחילת הדיון), עשויה להצביע על תפקיד אשר משרת ריטואל זה, שהרי כפי שנאמר ריטואל משמש כפונקציה חברתית ו/או אינדיבידואלית. לכן אבדוק בהמשך איזו פונקציה משרת ריטואל זה בהתמודדות בתהליך האבל והשכול אשר הוצג בתחילת הדיון.

ההתייחסות הינה להנצחה האישית ולא להנצחה הרשמית, קבוצתית, מאחר שההנצחה האישית נעשית על ידי המשפחות עצמן ולכן פעולה זו מהווה, לדעתי, שלב כלשהו בהתמודדותם עם האבל ואילו ההנצחה הקבוצתית נעשית על ידי גורם חיצוני ואף לרוב ללא ידיעתם של המשפחות ולכן אינה מהווה מרכיב חשוב, אם בכלל, בהתמודדות האישית עם האבל.

כאשר באים לבחון את הריטואליות בפעולת ההנצחה באינטרנט יש לבחון את שני הפנים השונים של הריטואל המתקיים בהם. האחד הינו מבחינה חברתית- העובדה שכל אתרי ההנצחה חוזרים על עצמם במאפייניהם. חזרה זו ושמירה על הסגנון האחד עונה על הצורך הבסיסי הקיים באדם מאז ומתמיד הקשור ברצון שלו להגיע להסדרים ולהסכמים חברתיים ובנוסף מסמנת את הצורך של האדם בקביעות ויציבות.

הפן השני לבחינת תפקידו של הריטואל בפעולת ההנצחה באינטרנט כחלק מתהליך ההתמודדות עם האבל הינו פעולות ההתעסקות בחומר ההנצחה (תמונות, סרטים, טקסטים וכדומה). נראה כי השלכה של האובדן שהוא בלתי נתפס וכואב לסביבה רציונאלית מסודרת של פעולות איסוף, מיון, קריאה וכתובה מאפשרת ולו במעט להכיל ולקלוט את האובדן. מכאן ניתן להסיק כי הריטואליות שבאתרים אלו תורם לתחושת הסדר והמבנה בעולם שנראה כי השתלטו עליו כאוס ואי סדר ובכך תורמת להפנמת האובדן וההתמודדות עימו.

פתיחת החוויה הפרטית והנושא הכואב לאחרים, עצם הפומביות של אתר ההנצחה ברשת האינטרנט, הינה גם סוגיה שיש לדון בה. מצד אחד, הנפטר הנו אדם מיוחד וחד-פעמי עבור השכול והאבל עליו מעורר מערכת של זיכרונות ותחושות אישיות ואינטימיות. אך מצד שני, יש רצון לספר על הנפטר, להחיות את החוויות, לשתף בכאב ולהתנחם. בכך הפיכתו של האובדן מעבר לכאב הפרטי ולצאת מתוך האסון הפרטי עם מסר אל העולם בדרך זו של הנצחה אישית מהווה דרך להתמודדות עם האובדן. דרך מפעל הנצחה זה מעבירים לחברה בישראל ובעולם כולו ולדורות הבאים את המסר שיש באובדן, את המסר שהיה למת.

יוזמה זו לפעולות הנצחה באמצעות אתרי האינטרנט אם כן מרמזת על השלמה הדרגתית עם סופיות האבל, מחד, וניסיון יזום להנציח חלק מיוחד של הבן כדרך לריכוך הפגיעה בתחושת ההמשכיות, מאידך. השכול יודע שכשהוא יגמור לאסוף את החומר והמצבה הווירטואלית תהיה מוכנה הוא יהיה חייב להשלים עם המוות של יקירו. מכאן, ניתן להסיק כי פעולות הנצחה אלו מציינות את הימצאותו של השכול בשלב הארגון מחדש בתהליך האבל- מה שמסמל במידה מסוימת את החזרה לחיים והן ביטוי לכברת הדרך, שעשה השכול בקבלת עובדת מותו של יקירו.

סיכום ומסקנות

חלק מה"ישראליות" שבי הינה לעמוד דום בעת הישמע הצפירה בבוקרו של יום הזיכרון ולהקדיש דקה זו על מנת לזכור את הנופלים, ביניהם אבי ובכך להודות להם על שבמותם אפשר לנו את החיים. אלה הערכים שמדינת ישראל מקדשת, אלה הערכים עליהם חונכתי בבית הספר ובבית ואלה הערכים שימשיכו ללוות אותי עד יומי האחרון כישראלית וכבת למשפחה שכולה (זיגלמן, נ).

כפי שצינתי בראשית הדברים, עבודה זו עיסוקה בשאלה מדוע ההנצחה האישית לזכר חללי מערכות ישראל באמצעות אתר הנצחה ברשת האינטרנט מהווה ריטואל וכיצד ריטואל הנצחה זה משרת כפונקציה בהתמודדות עם תהליך האבל והשכול?

הדגשת הפונקציונאליות של ריטואל הקמת אתרי ההנצחה האישיים ברשת האינטרנט בשאלת המחקר, נובעת משורשיה הרעיוניים של האסכולה המבנית- תפקודית

(פונקציונאליסטית), המסבירה כל תופעה חברתית באמצעות התרומה או התועלת שלה לתופעות חברתיות אחרות, ולמערכת החברתית כולה. אסכולה זו רואה בתרומה או 'בפונקציה' את ההסבר לאופי התופעה ולעצם קיומה, ולכן, באמצעות חקר הפונקציונאליות של ריטואל ההנצחה האישית ברשת האינטרנט ניתן להבין את עצם קיומו.

דרך אתר ההנצחה מספר השכול את סיפור חייו של יקירו, שמבחינה מסוימת הולך ומתמשך, למרות מותו בטרם עת. פעולה זו של היזכרות בנפטר על ידי ההנצחה, כפי שנאמר, הינה דרך למתן משמעות למת היקר לנו ונתינת משמעות לחיים בלעדיו. לעצם העשייה של ההנצחה נלווית תחושה של פורקן מה לכאב וליגון. מרכיב זה של פורקן מדגיש את ערך הריפוי של ההנצחה, בכך שהיא משמשת פתח להתמודדות עם מציאות אוניברסאלית של החיים ללא המת ולמתן משמעות למציאות זו לא מתוך הכרח, אלא מתוך בחירה.

יש בכך ארגון מחדש של הקשר עם המת- מקשר של מציאות לקשר של זיכרון. פעולה זו מצביעה על כך שחלה טרנספורמציה ביחס למת- זוכרים אותו ומכבדים אותו אך חוזרים לחיים. בכך מודה האבל שהחיים עם המת שייכים לעבר. לכן ניתן לומר כי טקס ריטואלי זה של ההנצחה מהווה "טקס מעבר" מאחר שהוא מסמל נקודת מפנה בחייו של האדם, מקל על השינוי ומסייע לאדם להתמודד עם המוות.

חשוב לציין כי אין זה משנה מהי הדרך בה בוחרים להתמודד עם האבדן ובאיזו צורה משלבים את המסר שיש בו בבניית משמעות חיים מחודשת, העיקר הוא שיש בנייה מחדש, שיש חיפוש אחר משמעות, שיש עשייה ויצירה, כי זו החיות המחודשת שלאחר המפולת.

בעבודה זו נבחנו אך רק אתרי הנצחה ברשת האינטרנט של חללי צה"ל ופעולות האיבה וזאת מאחר שמקרי מוות אלו הם פתאומיים, לא צפויים וקשורים רבות גם לתופעה הייחודית של "תרבות השכול", לכן מקובל שהתגובה למקרים אלו ודרך ההתמודדות עימם שונים ממוות מסוג אחר. בעתיד ראוי לבצע מחקר המקיף את כל סוגי אתרי ההנצחה הקיימים ברשת האינטרנט, אם לזכר הרוגי תאונות הדרכים או לנפטרים כתוצאה ממחלות ואף אתרי הנצחה לאנשים אשר נפטרו כתוצאה ממוות טבעי. יש לבדוק האם יש הבדלים בין אתרים אלו והאם הם משמשים לאותן המטרות. בנוסף כדאי לבדוק האם ישנם הבדלים במאפיינים הסוציו-דמוגרפים בין המונצחים והמנציחים ולראות האם יש השלכה של ההבדלים על סוג ההנצחה וחשיבותה.

ביבליוגרפיה

איתן, טל. (5 מאי, 2003). ימים של זיכרון. ידיעות אחרונות. נמצא 20 ספטמבר, 2001,

מתוך: <http://ynet.co.il/articles>

בראשית, ח. (1998). הנצחה וזיכרון בעידן ההי טק. מתוך: עיצוב זיכרון, ב', 171-162. תל-אביב: הגלריה לעיצוב של האסכולה.

ברום, ד., וקלבר, ר., וון דן באוט, י. (1993). אובדן וטראומה: הדומה והשונה. מתוך: מלקינסון, ר., ורובין, ש., וויצטום, א. (עורכים). אובדן ושכול בחברה הישראלית. (עמ' 45-40). תל-אביב: משרד הביטחון.

גרנות, ת. (1985). אבדן-השפעותיו וההתמודדות עימו. תל אביב: משרד הביטחון.

ויצטום, א. (2004). נפש אבל ושכול. תל אביב: משרד הביטחון.

זיגלמן, נ. (2005). "דרינקים בקריית שאול". עבודת BA, אוניברסיטה הפתוחה.

חכם, ר. (1990). טקסים וריטואלים. מתוך: [www. Lib.cet.ac.il](http://www.Lib.cet.ac.il)

טמיר, ג. (1987). מרכיבים בהסתגלות לאורך זמן של הורים שכולי מלחמה. עבודת לתואר מ.א. אוניברסיטת חיפה.

מיידל, מ., ושמיר, א. (2000). (עורכים). דפוסים של הנצחה. תל אביב: משרד הביטחון.

מלקינסון, ר., וויצטום, א. (1993). שכול והנצחה: הפנים הכפולות של המיתוס הלאומי. מתוך: מלקינסון, ר., ורובין, ש., וויצטום, א. (עורכים). אובדן ושכול בחברה הישראלית. (עמ' 231-256). תל אביב: משרד הביטחון.

פאסיק, ח. (1997). הארוחה המשפחתית כטקס. מתוך: במשפחה, 39, עמ' 72-61. פיניקוס, ל. (1973). המוות והמשפחה-חשיבותה של אבלות. (שווארץ, ש. תרגום). (עמ' 95-108). הקיבוץ הארצי: השומר הצעיר.

פלדש, י. (26 פברואר, 2002). מקלידים וזוכרים. הארץ. נמצא 20 ספטמבר, 2005, מתוך:

<http://haaretz.co.il>

פרויד, ז. (2002). אבל ומלנכוליה. (טנבאום, א. תרגום). (עמ' 7-28). תל אביב: רסלינג.
(פורסם במקור 1917).

פרקול, ש. (25 אפריל, 2004). הילדים מתים, זכרם חי באינטרנט. מתוך: <http://>

perkol.netfirms.com/memorial.html

רובין, ש. (1993). אובדן ושכול: ציוני דרך בתיאוריה, מחקר וטיפול. מתוך: מלקינסון, ר.,
ורובין, ש., וויצטום, א. (עורכים). אובדן ושכול בחברה הישראלית. (עמ' 21-34). ת"א: משרד
הביטחון.

שמיר, א. (2000). סוכני הנצחה בתרבות הזיכרון הישראלית. מתוך: מייזל, מ., ושמיר, א.
(עורכים). דפוסים של הנצחה. תל אביב: משרד הביטחון.

Internet (n.d). Retrieved September 25, 2005, from <http://www.he.wikipedia.org>